

میزان و چگونگی مشارکت زنان در مساجد (مورد مطالعه: مساجد شهرستان پاکدشت)

میثم فرخی^۱ * و نرگس پیروزی^۲

تاریخ دریافت: ۹۷/۰۶/۲۰ صص ۲۳۴-۲۱۷ تاریخ پذیرش: ۹۷/۰۹/۰۶

چکیده

این تحقیق به منظور آگاهی از میزان و چگونگی حضور و مشارکت زنان در مساجد شهرستان پاکدشت طراحی و تدوین شده است. در این راستا با ۳۰ نفر از زنان مساجد پاکدشت که به صورت هدفمند از ۶ مسجد از میان کلیه مساجد شهر پاکدشت (با توجه به جهات گوناگون جغرافیایی) انتخاب شدند، مصاحبه‌ی عمیق صورت گرفته است که داده‌های حاصل از این مصاحبه‌ها با استفاده از تحلیل مضمون، تجزیه و تحلیل شدند. یافته‌ها نشان داد، زنان پاکدشتی در رابطه با میزان حضور خود در فعالیت‌های مشارکتی در مسجد را بین ۲ تا بیش از ۶ ساعت در هفته بیان کرده‌اند. این مشارکت در امور گوناگونی حاصل می‌گردد که در مجموع شامل حضور و مشارکت فرهنگی، سیاسی و اجتماعی در مسجد می‌باشد. مشارکت فرهنگی شامل فعالیت‌هایی مانند شرکت در فعالیت‌های قرآنی، آموزش احکام و اخلاق، کلاس‌های تفسیر، جلسات امر به معروف و نهی از منکر، برگزاری اعیاد و مراسم مذهبی و.. مشارکت اجتماعی شامل فعالیت‌هایی مانند شرکت در مشاوره‌های خانوادگی و اجتماعی، هم‌اندیشی برای حل مشکلات همسایه‌ها و مردم و مشارکت سیاسی شامل مباحثی مانند شرکت در جلسات بسیج، سخنرانی‌های سیاسی- عقیدتی می‌باشد. مشارکت سیاسی، در پایین‌ترین سطح و مشارکت اجتماعی در بالاترین سطح فعالیت قرار داشتند. به این معنا که اغلب زنان مراد نهایی از حضور در فعالیت‌های مسجد را تعاملات اجتماعی عنوان کرده بودند. با این وجود، در میان این فعالیت‌ها مشارکت فرهنگی از تنوع بالاتری برخوردار بود.

واژه‌های کلیدی: مشارکت، زنان، مسجد، شهر پاکدشت.

^۱ .استادیار گروه مطالعات فرهنگی دانشکده رفاه تهران

^۲ . فارغ التحصیل کارشناسی ارشد مطالعات فرهنگی دانشکده رفاه تهران

* نویسنده مسئول: mfarokhi65@gmail.com

مقدمه

از دیرباز، مشارکت یکی از اساسی‌ترین شکل‌های روابط اجتماعی بوده است (HashemianFar & etc , 2015). نگاهی به تاریخ جوامع انسانی نشان می‌دهد که افراد بشر به تدریج ارزش کارکردن و معنای مشارکت را آموخته‌اند (Alavitabar, 2001). پدیده‌ی مشارکت اجتماعی یکی از مهم‌ترین ابعاد توسعه‌ی اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جامعه محسوب می‌شود. امروزه بر همگان روشن است که «مشارکت زنان در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی، پیش‌نیاز توسعه‌ی پایدار در تمام کشورها می‌باشد» (Ahmad, 1996). مشارکت با مفاهیمی همچون همبستگی، اعتماد، همکاری، تعاون و انجمن رابطه دارد.

ساروخانی مشارکت را حضور فعالانه‌ی انسان‌ها در حیات سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و تمامی جنبه‌های دیگر حیات انسان‌ها می‌داند که از دیدگاه وی، تشویق به آن و تسهیل در فرآیند تحقق مشارکت، همواره منظور مصلحان و برنامه‌ریزان اجتماعی بوده است (Saroukhani, 1991). با توجه به نقش مشارکت مردم در وحدت جامعه و جلوگیری از بروز برخی از مشکلات اجتماعی که منشاء آن‌ها عدم همکاری و مشارکت مردم یا بخش‌هایی از مردم می‌باشد و همچنین برای حل بسیاری از مسائلی که گشودن آن‌ها تنها با مشارکت و همنوایی مردم ممکن می‌باشد، دین اسلام تأکید گسترده‌ای بر مشارکت مردم در سطوح گوناگونی نموده و یکی از اصلی‌ترین مکان‌های بروز و حفظ آن را در برپایی و حضور در نماز جماعت دانسته است؛ زیرا نماز جماعت همواره انسان‌ها را آماده‌ی همکاری و مشارکت نگه می‌دارد و بنابراین می‌توان علاوه بر بیان مسائل و مشکلات اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و ... در هر زمان که لازم باشد، مردم را برای همکاری و مشارکت جهت حل آن‌ها بسیج نمود.

مساجد، به‌ویژه محلی برای مشارکت زنان است و می‌تواند حلقه‌ی وسیعی را برای مشارکت آنان فراهم سازد. در واقع مساجد با مهیا سازی شرایط ایمن و سالم برای زنان می‌تواند جذب کننده‌ی بسیاری از زنانی باشد که در خارج از محیط خانواده توان یا تمایل چندانی به مشارکت نداشته باشند. این مسأله به ویژه برای زنان نسبتاً مذهبی از یک سو و همچنین زنان کم یا بی‌سوادتر که با دشواری‌ها و محدودیت‌های بیشتری برای مشارکت در حوزه‌ی اجتماعی روبرو می‌باشند، حائز اهمیت بالاتری است. با توجه به نقش پررنگ و مشارکت فعال زنان در مساجد پاکدشت، مطالعه‌ی چگونگی حضور و مشارکت و نقش بانوان در مساجد می‌تواند موضوع قابل توجهی تلقی گردد، زیرا از آن جا که پرورش فکری و ذهنی زنان در شهری مانند پاکدشت که از امکانات فرهنگی و اجتماعی کمتری برخوردار است، غالباً در مکان‌های جمعی از قبیل مساجد و ... رخ می‌دهد، بنابراین مطالعه‌ی تأثیر این گردهمایی‌ها و تفاوت و یا شباهت‌هایی که در این نشست‌ها با دیدگاه مورد توجه اسلام وجود دارد، می‌تواند آگاهی‌بخش و مورد توجه مسئولین برای توجه به این نیروی عظیم اما کمتر مورد استفاده باشد.

یکی از مهم‌ترین عواملی که به تداوم حیات بشر کمک می‌کند، همکاری و مشارکت میان انسان‌ها است. در این فرایند، شهروندان فرصت پیدا می‌کنند در سرنوشت جامعه‌ی خود دخالت کنند و تصمیمات حاکمان را مورد نقض قرار دهند (Noruzoi, 2009).

مکتب‌های جامعه‌شناسی با توجه به چشم‌اندازهای خود، تعبیرهای متفاوتی را از مشارکت اجتماعی ارائه داده‌اند. مکتب ساختارگرایی^۱ باور دارد که مشارکت مردم، جزئی از ساخت اجتماعی هر جامعه‌ای را شکل می‌دهد. کارکردگرایی^۲ توجه خود را به نقش‌ها و کارکردهایی معطوف می‌دارد که مشارکت افراد یا گروه‌ها در جامعه باعث پدیدآمدن آن‌ها می‌شود. دیدگاه‌های فرهنگی^۳ جنبه‌های پویای مشارکت را برحسب پدید ساختن تغییر در ساخت هنجاری جامعه، به ویژه مجموعه‌ای از ارزش‌ها که مانع یا مشوق مشارکت اجتماعی می‌شوند، بررسی می‌کند (Jahanbakhsh, 2015). دورکیم، پیوندها و مناسبات اجتماعی را به مثابه‌ی رشته‌هایی تلقی می‌نمود که بر بنیان آن، جامعه ساخته و همبسته می‌گردد (Ghaderzad & YousefWand, 2011). پاتنام تعاملات اجتماعی انسان‌ها با یکدیگر را بنیادی‌ترین جزء سرمایه‌ی اجتماعی معرفی می‌کند و شبکه‌ها را به عنوان خاستگاه هنجارهای اعتماد و هم‌باری مطرح می‌سازد (Pantom, 2001; Pantom, 2004). از نظر پاتنام، اشکال مشارکت (داوطلبانه) را می‌توان به دو صورت مورد مطالعه قرار داد: نخست مشارکت نهادی (انجمنی) که در برگیرنده‌ی عضویت در سازمان‌ها و انجمن‌ها با فعالیت‌های برنامه‌ریزی‌شده در یک زمان و مکان مشخص است و ثانیاً مشارکت غیررسمی که خود در برگیرنده‌ی دو نوع است: درگیری اتفاقی شامل مشارکت در فعالیت‌های گروهی مثل همکاری با خیریه‌هایی که در جهت کمک به محرومین و افراد خاص تشکیل می‌شود و مشارکت پایدار شامل مشارکت قاعده‌مند و فعالیت در گروه‌هایی است که به صورت مؤسسه و سازمان نیستند، ولی نسبتاً دائمی و همیشگی‌اند (Ghaderzad & YousefWand, 2011).

مشارکت‌های مذهبی، بُعد مهمی از مذهب را تشکیل می‌دهند که دامنه‌ی متنوعی از فعالیت‌ها را همچون برگزاری نماز جماعت، شرکت در جلسات مذهبی، شرکت در جلسات مدح و سخنرانی، مطالعه‌ی گروهی متون مذهبی، دعای گروهی و همچنین مشارکت در فعالیت‌های جمعی خیریه را شامل می‌شود (Sadaqi, 2007). با توجه به این که مسجد پایگاه اصلی دین و بخش معنوی حیات انسان در جامعه‌ی اسلامی است، مشارکت مردم در مساجد می‌تواند مقدمه‌ای برای حضور آنان در فعالیت‌های اجتماعی باشد (HashemianFar, 2015)

کارویژه‌های مساجد در صدر اسلام ترسیم‌کننده‌ی جایگاه ویژه‌ی مسجد در حیات جامعه اسلامی و بیان‌گر نقش برجسته‌ی آن در خلق انگیزه‌ی مشارکت آگاهانه‌ی عمومی است. مساجد در صدر اسلام در

^۱ Structuralism

^۲ Functionalism

^۳ Cultural Perspectives

جایگاه قانونی برای تهییج، تحریک و ترغیب مردم به همکاری، همیاری، همبستگی و مساعدت عمل کرده، تعامل‌ها و کنش‌های اجتماعی را تسهیل می‌کند؛ می‌توان ادعا کرد که حیات اجتماعی اسلام در برهه‌های زمانی گوناگون و حساس تاریخی به واسطه‌ی نقش مسجد در پدید ساختن مشارکت اجتماعی احیا، تقویت و حفظ شده است (Noori, 2015).

دین اسلام با مشارکت زنان در سطوح گوناگون جامعه موافق است و از مردان می‌خواهد که از ورود زنان به مسجدها جلوگیری نکنند. نوری (2015) دلایل اسلام برای تشویق زنان به حضور در مساجد را ناشی از تأثیر گسترده‌ی آنان در تربیت فرزند می‌داند. در واقع زنان در صورتی که از نظام مذهبی و اعتقادی بالایی برخوردار باشند، بهتر می‌توانند در پرورش فرزندان خویش موفق باشند. همچنین گردهمایی‌های زنان در مساجد می‌تواند آنان را برای کمک‌رسانی به مردان در جنگ‌های اعتقادی یا نظامی آماده سازد. از سوی دیگر برخی از آموزش‌های ضروری در دوره‌ی اولیه اسلام و همچنین دوره‌های پس از آن می‌توانست در مسجد صورت گیرد. مسجد همچنین می‌تواند مکانی برای ایجاد هماهنگی‌های لازم در فضای شهری باشد. مسجد می‌تواند به زمینه‌ای برای آگاهی‌سازی زنان یاری رساند. سرانجام مسجد مکانی است که در آن زنان با بسیاری از احکام اسلامی آشنا می‌شوند و در آن جا می‌توانند به شکلی مستقیم از امام مسجد، سؤالات شرعی خود را پرسیده و با اصول مذهبی بیشتری آشنا شوند (Jahanbakhsh, 2015).

اگرچه اسلام با ورود زنان به مساجد مخالف نیست، اما گاهی مخالفت‌هایی از سوی آن برای ورود زنان به مسجد مشاهده می‌گردد. این مسأله می‌تواند دلایل متفاوتی داشته باشد. یکی از علل این ممنوعیت، ناامن بودن بیشتر فضای جامعه برای زنان در مقایسه با مردان است. زنان از یک سو به دلیل جذبه‌های جنسی و از سوی دیگر به دلیل ضعف جسمانی و ناتوانی در مقابله با اغلب درگیری‌ها، ممکن است ناامنی بالاتری را در ورود به/ خروج از مسجد به ویژه در شب‌ها تجربه کنند. همچنین آن‌ها ممکن است در معرض سرقت یا اذیت و آزار دیگران قرار بگیرند. دلیل دیگر این است که رفت و آمد زنان در شب‌ها کمتر رخ می‌دهد و رفتن به مسجد ممکن است بهانه‌ای برای زنانی باشد که به نماز جماعت علاقه‌مند می‌باشند؛ اما با این عمل، خود را در معرض خطر و تهدید بالایی قرار دهند. همچنین تردد آنان در یک مسیر مشخص (از خانه به مسجد و برعکس) می‌تواند تهدید بالقوه‌ای را برای آنان به همراه داشته باشد (Noori, 2015) از سوی دیگر ورود زنان به مسجد می‌تواند آن‌ها را برای ساعاتی از محیط خانواده دور سازد. این مسأله برای زنانی که به فعالیت‌های اجتماعی در مساجد می‌پردازند شدیدتر است. همچنین فعالیت در امور مسجد ممکن است به کاهش زمانی منجر گردد که زنان می‌توانند طی آن به خدمت و محبت به همسر یا دیگر اعضای خانواده بپردازند. بنابراین توسعه‌ی فعالیت‌های اجتماعی زنان در خارج از منزل (در مسجد)، می‌تواند علاوه بر مزایایی که به همراه دارد، آسیب‌های گسترده‌ای را نیز در پی داشته باشد. در این رابطه می‌توان به یافته‌های تحقیق مرادی و همکاران (2015) اشاره نمود که در تحقیق خود در شهر مشهد نشان داده‌اند، خانواده‌هایی که در آن، زنان در خارج از منزل حضور دارند (مثلا کار می‌کنند و ...) بیش از خانواده‌هایی که

در آن، زنان خانه‌دار بوده و اغلب ساعات خود را در منزل به سر می‌برند، در معرض خطر «فروپاشی یا جدایی والدینی» قرار دارند. همچنین به اعتقاد نوری (۲۰۱۵) حضور زنان در مساجدی که مردان نیز در آن حضور دارند، محیط مسجد را از فضای خصوصی خارج می‌کند و علاوه بر تخلیط زنان و مردان با یکدیگر که خود ممکن است عوارضی را به همراه داشته باشد، موجب می‌گردد که امام جماعت فضای کمتری برای طرح مسائل سیاسی و اجتماعی داشته باشد. سرانجام به نظر می‌رسد که دلیل دیگر اسلام و برخی از روایات اسلامی برای نهی زنان از ورود آنان به مسجد، جلوگیری از پرداختن ایشان به غیبت است. نوری (۲۰۱۵) اعتقاد دارد که رفتن زن به مسجد، امری مستحب و دارای ثواب اخروی است در حالی که غیبت و سایر گناه‌های کبیره یا صغیره‌ای که بعضاً ممکن است با حضور زنان در مسجد همراه باشد، حرام می‌باشند؛ از این رو اسلام تلاش دارد که تا حد ممکن، زنان در خانه بمانند تا علاوه بر تأمین امنیت آنان و جلوگیری از بروز گناه احتمالی، کانون گرمی برای خانواده ایجاد گردد. در نهایت می‌توان چنین بیان کرد که دین اسلام حضور زنان در مسجد و مشارکت آن‌ها را مشروط و منوط به موارد زیر دانسته‌اند:

- پرهیز از رفتن انفرادی به مسجد؛
- رعایت پوشش اسلامی؛
- عدم توقف در بین راه خانه و مسجد؛
- استفاده نکردن از بوی خوش و آرایش؛
- عدم اختلاط زن و مرد در مسجد؛
- پرهیز از سخنان بلند و بیهوده؛
- عدم غیبت از مسلمانان (Jahanbakhsh, 2015)

به این ترتیب سؤال اصلی در این پژوهش آن است که اولاً میزان حضور و مشارکت زنان در مساجد شهر پاکدشت که مورد مطالعه‌ی این پژوهش را تشکیل می‌دهند، چقدر است و ثانیاً نحوه‌ی حضور و مشارکت در مساجد این شهر به چه صورت می‌باشد؟

اهداف پژوهش

با توجه به دغدغه‌ی مد نظر هدف اصلی این پژوهش، بررسی میزان و چگونگی حضور و مشارکت زنان در مساجد شهر پاکدشت می‌باشد که شامل دو هدف فرعی ذیل می‌باشد:

- حضور و مشارکت زنان در مساجد شهر پاکدشت به چه میزان می‌باشد؟
- نحوه‌ی حضور و مشارکت زنان در مساجد شهر پاکدشت به چه صورت می‌باشد؟

ابزار و روش پژوهش

ابزار گردآوری داده‌ها در این تحقیق شامل مصاحبه‌ی کیفی است. مصاحبه‌ی کیفی انواع مختلفی دارد. در این تحقیق برای گردآوری داده‌ها از مصاحبه کیفی نیمه ساختاریافته استفاده می‌کنیم. در مصاحبه‌ی بدون ساختار، محقق بینشی کلی نسبت به موضوع دارد و می‌کوشد دیدگاه روشن‌تری نسبت به مسأله‌ی تحقیق ایجاد نماید (Mohamadi, 2015).

نمونه‌گیری در شیوه‌ی کیفی با توجه به اشباع نظری صورت می‌گیرد. منظور از اشباع نظری، رسیدن به یافته‌های مشابه است. به این معنا که محقق پس از رسیدن به نتیجه‌های تکراری، از ادامه‌ی مصاحبه خودداری می‌کند. در این تحقیق ۳۰ نفر از اعضای جامعه آماری به صورت هدف‌مند به عنوان جمعیت نمونه انتخاب و مصاحبه شدند. این انتخاب براساس جهات جغرافیایی و شمول بالاتر مناطق پاکدشت صورت گرفته است. به این معنا که ۶ مسجد (امام صادق (ع)، مسجد امیرالمومنین (ع)، مسجد المهدی (ع)، صاحب الزمان (ع)، امام حسین (ع) و سید الشهداء) از میان کلیه‌ی مساجد شهر پاکدشت و از مناطق مختلف آن و با توجه به جهات گوناگون جغرافیایی (شهرک کرمانیه، شریف‌آباد، قوه، جمال‌آباد، قلعه نو و شهرک نامجو) و از هر مسجد، ۵ زن انتخاب شده‌اند.

شیوه‌ی تحلیل داده‌ها شامل تحلیل مضمون است. تحلیل مضمون یکی از مهارت‌های عام و مشترک در تحلیل‌های کیفی است. این روش، فرآیندی برای تحلیل داده‌های متنی است و داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌هایی غنی و تفصیلی تبدیل می‌نماید. تحلیل مضمون برخلاف شیوه‌های کیفی دیگر، به چارچوبی که از قبل وجود داشته باشد وابسته نیست و از آن می‌توان در چارچوب‌های نظری متفاوت و برای امور مختلف استفاده نمود (Braun & Clarke, 2006).

یافته‌های پژوهش

داده‌های این تحقیق از مصاحبه با ۳۰ زن که در مسجدها به شکلی فعال، شرکت می‌کنند، گردآوری شده است. داده‌ها نشان می‌دهند که اندازه‌ی فعالیت این زنان با یکدیگر متفاوت است. به طوری که برخی از آن‌ها فعال ضعیف بوده و برخی شدیداً فعال می‌باشند. این وضعیت براساس میزان مشارکت زنان در مساجد در طول هفته اندازه‌گیری شده است. به طوری که برخی از زنان در طی هفته، تنها ۲ ساعت پس از نماز در مسجد فعالیت می‌کنند، در حالی که برخی از آنان بیش از ۲ ساعت و کمتر از ۵ ساعت در مسجد به صورت هفتگی مشارکت می‌کنند. این گروه دارای فعالیت متوسط می‌باشند. سرانجام برخی از زنان بیش از ۵ ساعت

در هفته در فعالیتهای آن مشارکت می‌کنند. این گروه جزء زنان با میزان مشارکت بالا می‌باشند. سایر اطلاعات تکمیلی مصاحبه شونده‌گان می‌تواند در قالب جدول ۲ قرار گیرد.

در پاسخ به سؤال اول مبنی بر مدت زمان حضور در مسجد، برخی زنان حضور خود را مربوط به ۶ ماه گذشته دانسته‌اند، اما اکثر آنان گفته‌اند که بیش از دو سال است که در مساجد شرکت می‌کنند. البته این شرکت لزوماً به معنای مشارکت آنان در فعالیتهای مسجد نیست، بلکه صرفاً به مفهوم حضور آنان برای نماز می‌باشد. از سوی دیگر اکثر زنان فعالیتهای خود را مربوط به کمتر از ۲ سال گذشته دانسته‌اند. در این میان زنانی نیز دیده می‌شدند که فعالیت ۱ ماهه داشته‌اند، یعنی حدود یک ماه قبل از انجام مصاحبه، آغاز به فعالیت و مشارکت در امور مساجد کرده‌اند.

براساس اعلام زنان مورد مصاحبه، بسیاری از آنان به مشارکت در فعالیتهای مسجد علاقه‌مند می‌باشند و به تدریج بر تعداد این زنان افزوده می‌گردد، اگرچه برخی از آنها نیز ممکن است از زنجیره‌ی مشارکت خارج شوند، اما در مجموع علاقه‌مندی زیادی نسبت به این مسأله در میان زنان وجود دارد و تعداد آنها تقریباً رو به فزونی است؛ یکی از زنان در این باره می‌گوید: فاطمه من تقریباً هر شب میام مسجد. این طوری می‌تونیم از خونه خارج بشیم. چون شهر پاکدشت شهر کوچیکیه و خیلی هم امن نیست واسه همین مسجد جای خوبیه واسه رفت و آمد. ما هم که تفریح خاصی نداریم واسه همین این مشارکت‌ها بعضی وقت‌ها خیلی جذابه واسه ما.

زنان پاکدستی در رابطه با میزان حضور خود در فعالیتهای مشارکتی در مسجد اندازه آن را بین ۲ تا بیش از ۶ ساعت در هفته بیان کرده‌اند. برخی از زنان می‌گویند که گاهی در یک شبانه روز بیش از ۲ ساعت در مسجد حضور دارند. خانم مریم سمیه در این رابطه می‌گوید: «از وقتی که عضو این جا شدم خیلی بیشتر تو مسجد رفت و آمد می‌کنم. اوایل شبی نیم ساعت می‌موندم الان بعد از ظهرها هم که گاهی جلسه است میام و شرکت می‌کنم تقریباً روزی ۲ ساعت هم شده که اومدم ...».

جدول ۲- توصیف اطلاعات مصاحبه شونده‌گان

ردیف	مصاحبه شونده	سمت	نام مسجد	کد
۱	فاطمه. ش	مشارکت کننده‌ی فعال در مراسم مذهبی و قرآنی	مسجد امیرالمومنین (ع)	۱م
۲	مریم. ص	مشارکت کننده‌ی فعال در فعالیتهای قرآنی	صاحب الزمان (ع)	۲م
۳	پریسا. ز	مشارکت کننده‌ی فعال در کلیه‌ی مراسمات سیاسی، اجتماعی، قرآنی و فرهنگی	سید الشهداء	۳م

۴م	صاحب الزمان (ع)، امام حسین (ع) و سید الشهداء	عضو نیمه فعال در کلیه فعالیت‌های مسجد	مدینه. ط	۴
۵م	مسجد المهدی (ع)	مسئول آموزش علوم قرآن	فربیا. س	۵
۶م	مسجد المهدی (ع)	مربی آموزش قرآنی	منصوره. ب	۶
۷م	سید الشهداء	عضو کلاس‌های سیاسی - قرآنی	فرزانه. م	۷
۸م	مسجد المهدی (ع)	عضو کلاس‌های قرآنی و امر به معروف و نهی از منکر	طاهره. ع	۸
۹م	مسجد امیرالمومنین (ع)	عضو فعال کلاس‌های آموزش قرآن	رعنا. پ	۹
۱۰م	صاحب الزمان (ع)	عضو فعال کلاس‌های احکام و اخلاق	فاطمه. آ	۱۰
۱۱م	صاحب الزمان (ع)	عضو فعال کلاس‌های احکام و اخلاق	زهرآ. ب	۱۱
۱۲م	مسجد امیرالمومنین (ع)	عضو نیمه فعال کلاس‌های اخلاق و امر به معروف	ثریا. د	۱۲
۱۳م	مسجد المهدی (ع)	عضو نیمه فعال کلاس‌های امر به معروف و نهی از منکر	مژگان. م	۱۳
۱۴م	امام حسین (ع)	عضو نیمه فعال کلاس‌های دعا و قرآن	سمیه. ر	۱۴
۱۵م	صاحب الزمان (ع)	عضو فعال کلاس‌های آموزش قرآن	محبوبه. ح	۱۵
۱۶م	امام حسین (ع)	مسئول پایگاه بسیج	الیه. ق	۱۶
۱۷م	سید الشهداء	عضو نیمه فعال کلاس‌های بسیج	مهسا. پ	۱۷
۱۸م	سید الشهداء	مسئول برگزاری کلاس‌های بسیج در سه مسجد شهر پاکدشت	رقیه. ا	۱۸
۱۹م	سید الشهداء	عضو فعال کلاس‌های بسیج	مهین. م	۱۹
۲۰م	صاحب الزمان (ع)	عضو فعال فعالیت‌های قرآنی در مساجد	لاله. ش	۲۰
۲۱م	سید الشهداء	عضو فعال برگزاری مراسمات قرآنی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در مساجد	روح انگیز. ب	۲۱
۲۲م	سید الشهداء	عضو فعال برگزاری کلاس‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در مساجد	مرضیه. آ. ج	۲۲
۲۳م	سید الشهداء	عضو هیأت امنای مسجد	نرگس. خ. ذ	۲۳
۲۴م	امام حسین (ع)	مشارکت کننده‌ی کم فعال	گوهر. ف	۲۴
۲۵م	سید الشهداء	مشارکت کننده‌ی فعال	عصمت. ن	۲۵
۲۶م	سید الشهداء	عضو فعال جلسات سیاسی - مذهبی	فاطمه. آ	۲۶
۲۷م	مسجد امیرالمومنین (ع)	عضو کم فعال مراسمات مذهبی	مینا. پ	۲۷

۲۸ م	سید الشهداء	عضو نیمه فعال کلاس های سیاسی	پروانه. ط	۲۸
۲۹ م	سید الشهداء	عضو فعال کلاس های مذهبی و سیاسی	فرخنده. م	۲۹
۳۰ م	مسجد امیرالمومنین (ع)	عضو فعال کلاس های اخلاق و احکام	بطول. ف	۳۰

زنی دیگر در رابطه با حضور گسترده اش در فعالیت های مسجد می گوید: من از مشکلات خانه خسته شده ام .. همسرم چند سالی است که ما را ترک کرده و جداگانه در کرج زندگی می کند ... من و فرزندانم با پول پدرم که با ما زندگی می کند امرار معاش می کنیم ... مسجد تنها جایی است که باعث می شود من برای چند ساعتی از مشکلات زندگی خلاص شوم

برخی از زنان در رابطه با حضور کمتر خود در مسجد می گویند که به دلیل اولویت امور خانه، کمتر می توانند در مسجد باقی بمانند در حالی که برخی از آنان، حضور پررنگ تری در مسجد ابراز داشته اند. دلیل حضور کمتر در مسجد، متفاوت است، اما عمده ترین آن ها به مأموریت خانه داری، تربیت فرزند، رسیدگی به امور خانه و همسر، فرزند مدرسه ای، فرزند کوچک، اجازة همسر، ناراحتی و گلایه ی همسر، نگاه منفی نسبت به حضور در مسجد توسط همسایه ها، آشنایان، خانواده و سایرین و عناوین دیگر اشاره کرده اند.

زنان در رابطه با زمان های حضور خود در مسجد غالباً به فاصله ی میان ظهر تا شب، یعنی پس از نماز ظهر و عصر و همچنین پس از نماز مغرب و عشاء اشاره کرده اند. آن ها در رابطه با چگونگی حضور زنان در فعالیت های مسجد، زنان پاسخ های متفاوت و گسترده ای را ارائه کرده اند. این پاسخگویان در رابطه با چگونگی حضور در مسجد همراهی خود با اعضای خانواده خویش را از قبیل مادر، دختر، خواهر، همسایه، آشنایان و ... نام برده اند. آن ها همچنین عنوان کرده اند که فعالیت های متعددی را در مسجد انجام می دهند به طوری که این فعالیت ها گستره ی فراوانی را در بر می گیرد. این فعالیت ها از امور ساده از قبیل برگزاری کلاس های آموزشی (قرآن و ...) تا جلسات سیاسی و بسیج را در بر می گیرد؛ مثلاً منصوره در مورد برگزاری کلاس های آموزشی این گونه گفته است: «ما سه شنبه ها تو این مسجد یک کلاسی برگزار می کنیم. من معتقدم این کلاس ها فایده ی زیادی برای بچه ها داره ... به جای این که بچه ها تو فضای مجازی، عکس ها و فیلم های زیادی ببینند ما تونستیم بخشی از آن ها رو به آموزش قرآن تشویق کنیم ...».

کلاس های هم اندیشی و سخنرانی، شیوه ی دیگری از فعالیت های زنان در مساجد است که به گفته ی برخی از آنان، به صورت هفتگی در مسجد برگزار می گردد. فرزانه یکی از زنانی که در این جلسات شرکت می کند، در این رابطه به محقق گفته است که این کلاس ها آثار زیادی برای آنان به همراه داشته و موجب جذب ایشان به مسجد شده است. برگزاری و شرکت در کلاس های آموزش احکام و اخلاق، بخش دیگری از فعالیت های زنان پاکدستی در مسجد است. به اعتقاد آنان این کلاس ها باعث حل مشکلات اعتقادی آنان و پاسخ به برخی از شبهه هایی می گردد که ممکن است گاهی با ورود به مکان هایی از قبیل فضای مجازی یا ...

از طریق خود آنان یا دیگران برای شان بروز کنند. شرکت در جلسات بسیج نیز از دیگر فعالیت‌هایی است که زنان در گفتگوی خود با محقق به آن اشاره کرده‌اند. این کلاس‌ها غالباً در بعد از ظهر تشکیل می‌شوند و زمان تشکیل یا برگزاری آن‌ها گاهی عصر در مسجد است و گاهی صبح‌ها در پایگاه‌های بسیج. به اعتقاد گروهی از زنان، برخی از مسئولین سازمان بسیج برای تقویت گرایش‌های سیاسی زنان و برگزاری جلسات عقیدتی-سیاسی و معرفتی، کلاس‌هایی را در مساجد برای زنان برگزار می‌کنند. از سوی دیگر این کلاس‌ها به مشارکت گسترده‌تر آن‌ها در فضای بیرون از مسجد از قبیل میدان تیر و ... منجر شده است.

از سوی دیگر برخی از زنان نحوه‌ی فعالیت خود در مساجد را ویژه ایام خاصی دانسته‌اند؛ ایامی مانند محرم، ماه رمضان، اعتکاف و ... که در آن‌ها مراسمی خاص برگزار می‌گردد و زنان به موجب آن، در این جلسات شرکت می‌کنند. گفتگو با یکی از مسئولین مسجد شهر پاکدشت نشان می‌دهد که آن‌ها برای آماده سازی و گسترش مشارکت زنان در این مراسم، تلاش‌های زیادی را متحمل می‌شوند. تلاش برای حل مشکلات محله‌ای، مقوله‌ی دیگری است که توسط زنان پاکدستی به آن اشاره شده است. آن‌ها در بخشی از گفتگوهای خود به مشکلاتی اشاره می‌کنند که ممکن است برای برخی از زنان و خانواده‌ها پیش آمده باشد. کمک برای جلوگیری از بازداشت یک فرد یا آزادسازی وی، کمک به تأمین جهیزیه، تأمین هزینه‌های سفرهای زیارتی و ... از جمله این موارد است که توسط برخی از زنان به آن اشاره شده است.

سرانجام برخی از زنان در چگونگی حضور خود در مساجد، به کارکرد اجتماعی مسجد در نزدیک ساختن آنان به یکدیگر سخن گفته‌اند. این گروه از زنان که اکثریت آنان را در بر می‌گیرد، بر این باورند که مسجد مکانی است برای تعامل و نزدیکی با یکدیگر.

این داده‌ها نشان می‌دهند که برای برخی از زنان، این فعالیت‌ها بخشی از زندگی خارج از منزل آن‌ها را تشکیل می‌دهد. در حالی که برخی دیگر تنها به عنوان یک برنامه‌ی سرگرمی به آن نگاه می‌کنند. تفاوت این گروه، میزان و نحوه‌ی فعالیتی است که در مسجد صورت می‌گیرد. داده‌ها در مجموع نشان می‌دهند که چگونگی حضور زنان در مساجد شهر پاکدشت در قالب سه فعالیت یا رویکرد سیاسی، فرهنگی و اجتماعی قرار می‌گیرد. فعالیت‌های سیاسی اشاره به اموری مانند شرکت در جلسات بسیج، جلسات طرح ولایت و ... دارد. در این جلسات زنان با مسائل سیاسی روز آشنا می‌شوند و تحلیل آن‌ها را فرا می‌گیرند. اگرچه تعداد زنان شرکت‌کننده در فعالیت‌های سیاسی نسبت به بخش‌های دیگر کمتر است، اما این فعالیت‌ها و بر پا کنندگان آن تلاش دارند تا زنان را از اتفاقاتی که در کشور و منطقه در حال جریان است، به شکلی ساده برای آن‌ها بیان می‌کنند. غالب محتوای این گفته‌ها برتری نظام ولایی بر سایر نظام‌ها، وجوب اطاعت از رهبر و ولی، صبر و تحمل در برابر سختی‌ها، لزوم شرکت در راهپیمایی‌ها و تجمعات سیاسی و ... را در بر می‌گیرد.

جنبه‌های فرهنگی که شامل برگزاری مراسم و تشریفات عزاداری، اعیاد، ادعیه‌های گوناگون، کلاس‌های آموزشی و فرهنگی و ... می‌باشد، شیوه‌ی دیگری از چگونگی حضور در مسجد از سوی زنان پاکدستی است. به اعتقاد زنان، این شیوه از مشارکت، بیشتر موجب آگاهی‌بخشی به آنان می‌گردد. سرانجام جنبه‌ی اجتماعی، آخرین گونه از چگونگی مشارکت زنان در فعالیت‌های مسجد می‌باشد. بنا به گفته‌ی زنان مورد مطالعه، این گروه از فعالیت‌ها (اجتماعی و فرهنگی) شور و شوق زیادی را در زنان ایجاد می‌کند. آن‌ها این مراسم را مایه‌ی مسرت و حضور پررنگ‌تر در فضای اجتماعی می‌دانند و از آن احساس رضایت نسبی دارند. زنان مورد مطالعه که غالباً به قشرهای متوسط و رو به پایین از لحاظ اقتصادی تعلق دارند، خود را مستعد حضور در بسیاری از فعالیت‌های جمعی از قبیل فعالیت‌های سیاسی گسترده، فعالیت‌های اجتماعی در جامعه (از جمله در بازارهای خرید، شبکه‌های اجتماعی، و ...) نمی‌بینند از این رو مسجد به محفل مناسبی برای ایفای فعالیت‌های گسترده‌ی آن‌ها تبدیل شده است. شاهد مدعای این موضوع تلاشی است که برخی از زنان مسجدی برای افزودن بر امور مسجد از قبیل عضویت زنان بیشتر در مساجد، تشکیل کلاس‌های آموزشی برای دختران، ورود کلاس‌های قرآنی از مسجد به منازل و توسعه‌ی آن، توسعه‌ی رفت و آمدهای خانوادگی و بسیاری از امور دیگر انجام می‌دهند. با این وجود میزان فعالیت‌های زنان براساس نوع مسجد تاحدودی متفاوت است. به طوری که می‌توان ۳ مسجدی که در این تحقیق مورد مطالعه قرار گرفته‌اند را به دو دسته‌ی کلی تقسیم نمود. یکی مسجدهایی که در آن میزان مشارکت بالاست؛ زیرا فعالیت‌های گسترده‌ای را در بر می‌گیرد. این قبیل مسجدها غالباً سیاسی هستند و در آن‌ها سازمان‌هایی از قبیل بسیج و ... جلساتی را به صورت هفتگی یا ماهانه و حتی به صورت فصلی برگزار می‌کنند. این قبیل از مسجدها به دلیل آن که با فضای بیرون از خود معاشرت دارند فعالیت‌های گسترده‌ای را پوشش می‌دهند؛ بودجه‌ی آن‌ها نسبت به دیگر مسجدها نسبتاً بالاتر است؛ پذیرایی بیشتری از مردم صورت می‌گیرد و از این رو دسته‌های گسترده‌تری از زنان در آن شرکت می‌کنند؛ در زمان اعیاد و ... با نصب پرچم، بتر و ... اطلاع‌رسانی می‌کنند، در زمان روزه‌داری یا مرثیه‌خوانی، با پخش صدا در خارج از مسجد، موجب جذب مردم می‌شوند؛ گاهی قاریانی از سراسر کشور یا حتی خارج از کشور به آن‌ها رجوع کرده و در آن به تلاوت قرآن می‌پردازند و به این ترتیب جزو مساجد مشهورتر به شمار می‌آیند؛ در حالی که در برخی دیگر از مساجد فعالیت‌ها نسبتاً کمتر است. در این دسته از مساجد، غالباً فعالیت‌های فرهنگی صورت می‌گیرند و فعالیت‌های سیاسی خاصی انجام نمی‌شوند. در این مسجدها رفت و آمد زنان غالباً به هم محلی‌های آن محدود می‌شوند و به دلیل آن که فعالیت‌های سیاسی خاصی در آن‌ها رواج ندارند، زنان از مناطق دورتر به این مسجدها نمی‌آیند. با این وجود، این مسجدها در زمانی که برنامه‌ی خاصی مانند ایام محرم، ماه رمضان و ... اجرا می‌گردد بیشترین تعداد زن را به خود اختصاص می‌دهد در حالی که مساجد سیاسی‌تر، اگرچه برنامه‌ریزی بیشتری برای زنان دارند، اما تعداد زنان مراجعه‌کننده به آن‌ها کمتر است، زیرا زنان اغلب گرایش به برنامه‌های سیاسی و اجتماعی دارند تا برنامه‌های فرهنگی. سرانجام برخی از مساجد هستند که در آن‌ها برنامه‌های فرهنگی کمی وجود دارد در این مساجد زنان اغلب بعد از مناسبت‌هایی از قبیل اعیاد، محرم و ... و یا پس از برگزاری دعاها و مراسمات خاص که در شب‌هایی ویژه صورت می‌گیرد به گفتگو با یکدیگر می‌پردازند. اگرچه در این دسته

از مساجد نیز فعالیت‌های فرهنگی صورت می‌گیرد اما تعداد آن‌ها محدود به شب‌های معدودی می‌باشد از این رو در این مساجد بیشتر، فعالیت‌های اجتماعی و تعاملاتی- ارتباطی صورت می‌گیرد. زنان در این مساجد گاهی فعالیت‌های خود را به بیرون از مسجد سوق می‌دهند. اما اغلب در درون مسجد محدود می‌مانند. به این ترتیب مساجد سیاسی، پر فعالیت‌ترین گروه بوده و مساجدی که فعالیت‌های اجتماعی دارند، کم‌رنگ‌ترین مساجد در پاکدشت می‌باشند.

داده‌های جدول بالا نشان می‌دهند که از میان مضامین پایه، ۱۳ مضمون سازمان دهنده، قابل استخراج می‌باشند. این مضامین، مبنایی را برای مضامین زمینه‌سازی و شکل‌گیری مضامین فراگیر که آخرین دسته از مضمون می‌باشند و می‌توانند محقق را برای رسیدن به پاسخ سؤالات اصلی و فراهم رهنمون شوند، فراهم می‌سازند.

جدول شماره ۳- مضامین سازمان دهنده

ردیف	مضامین پایه	مضمون سازمان دهنده
۱	* برگزاری کلاس‌های قرآن خوانی * روان خوانی، درست خوانی * شرکت در مسابقات قرآنی در سطح مسجد محلی * آموزش حفظ سوره های کوچک	حضور در فعالیت های قرآنی
۲	* آموزش احکام روزه، احکام نماز، غسل های زنانه، عادات ماهانه، تیمم، احکام حج، آداب زیارت، آداب برخورد با همسر، والدین، فرزندان، همسایگان و..... * آشنایی با ائمه (ع) * آشنایی با بزرگان دینی	حضور در کلاس های آموزش احکام و اخلاق
۳	* آشنایی با معنای قرآن به زبان فارسی * درک مفاهیم قرآنی * تفسیر نهج البلاغه	حضور در کلاس های تفسیر
۴	* آشنایی با معارف اسلامی * آشنایی با منکرات * مؤلفه‌های معارف و منکرات	حضور در جلسات امر به معروف و نهی از منکر
۵	* سؤالات احکامی (خمس، زکات و ...) * سؤالات مستقیم و شفاهی * سؤالات یادداشتی و نوشتاری	حضور در جلسات پرسش و پاسخ
۶	* آشنایی با یکدیگر	کلاس های هم اندیشی و

سخنرانی	*شنیدن و استماع سخنان روحانیت، مربی و ...	
برگزاری اعیاد و مراسمات مذهبی	*عید غدیر، عید قربان، عید فطر، مبعث، نیمه شعبان، ۱۳ رجب	۷
برگزاری مراسم محرم، شب قدر و ...	*شب های قدر، تاسوعا و عاشورای حسینی، اربعین	۸
شرکت جانبی در عزل و نصب امام جماعت، مشاوره و ...	*حضور کم‌رنگ در ارائه‌ی توصیه به هیأت امنای حمایت یا تضعیف امام ...	۹
هم اندیشی برای حل مشکلات همسایه ها و مردم	*شناسایی نیازمندان * جمع آوری کمک‌های مردمی برای مشکلات	۱۰
تعاملات اجتماعی، ارتباطات بیرون از مسجد	*بزرگداشت گفتگو با یکدیگر * آشنا شدن با یکدیگر * صحبت در مورد موضوعات درون خانواده * معرفی گزینه‌های ازدواج و ... * آشنایی با مشکلات یکدیگر	۱۱
شرکت در جلسات بسیج	*حفظ ارزش‌های اسلامی *گرامی‌داشت یاد شهدا	۱۲
سخنرانی های سیاسی - عقیدتی	*تبیین مفاهیم دفاعی و نظامی، *آشنایی با مبانی اعتقادی نظام سیاسی	۱۳

جدول شماره ۴ - مضامین فراگیر

ردیف	مضمون سازمان دهنده	مضمون فراگیر
۱	حضور در فعالیت‌های قرآنی	
۲	حضور در کلاس‌های آموزش احکام و اخلاق	
۳	حضور در کلاس‌های تفسیر	
۴	حضور در جلسات امر به معروف و نهی از منکر	حضور و مشارکت فرهنگی
۵	حضور در جلسات پرسش و پاسخ	
۶	کلاس‌های هم اندیشی و سخنرانی	
۷	برگزاری اعیاد و مراسمات مذهبی	
۸	برگزاری مراسم محرم، شب قدر و ...	

	شرکت جانی در عزل و نصب امام جماعت، مشاوره و ...	۹
حضور و مشارکت اجتماعی	هم اندیشی برای حل مشکلات همسایه‌ها و مردم	۱۰
	تعاملات اجتماعی، ارتباطات بیرون از مسجد	۱۱
	شرکت در جلسات بسیج	۱۲
حضور و مشارکت سیاسی	سخنرانی‌های سیاسی - عقیدتی	۱۳

شکل ۱- نحوه‌ی حضور و مشارکت زنان در مساجد شهر پاکدشت

بحث و نتیجه گیری

این تحقیق به منظور آگاهی از حضور و میزان مشارکت و فعالیت زنان در مساجد شهر پاکدشت طراحی و تدوین شد. داده‌ها حاکی از گستره‌ای از میزان حضور زنان در مسجد از کم تا خیلی زیاد بودند. همچنین بر اساس اعلام زنان فعالیت آنان امور گوناگونی را شامل می‌شد. این امور در دسته‌ی سیاسی، اجتماعی و فرهنگی قابل تفکیک و تقسیم‌بندی بود و زنان آزاد بودند که در هر دسته از این فعالیت‌ها شرکت کنند. از این رو می‌شد زنانی را یافت که تنها علاقه‌مند به فعالیت‌های فرهنگی یا اجتماعی هستند در حالی که زنانی بودند که به هر سه گروه از فعالیت‌ها علاقه‌مند بوده و در آن‌ها مشارکت می‌کردند.

از دیدگاه زنان مورد مطالعه، فعالیت آنان به ویژه فعالیت‌های فرهنگی آنان هیچ‌گونه مغایرتی با دین اسلام ندارد، بلکه کاملاً موافق با آموزه‌های دینی است و از این رو فعالیت در این حوزه، می‌تواند امری مثبت تلقی گردد این در حالی است که به گفته‌ی اکثر پاسخگویان فعالیت آنان در مسجد ابتدا جنبه‌ی اجتماعی داشته و سپس ابعاد فرهنگی و سیاسی را در بر می‌گیرد. به عبارت دیگر زنان در هر دو گروه از فعالیت‌های سیاسی و فرهنگی، به فعالیت‌های اجتماعی (از قبیل تعاملات اجتماعی، گفتگوهای دو یا چند نفره و ...) علاقه بیشتری نشان می‌دهند.

آن چه مورد توجه می‌باشد این است که براساس آموزه‌های دین اسلام، خطرناک‌ترین حوزه در زمینه‌ی فعالیت زنان در مسجد و حضور گسترده‌ی آنان در این مکان، مربوط به همین جنبه‌ی اجتماعی است؛ زیرا احتمال بروز غیبت، دروغ، ناسزا، تهمت و ... در این جنبه از تعاملات بروز می‌یابد. این یافته به این معناست که تعاملات اجتماعی فعلی زنان در مسجد، فراوان‌ترین جنبه و در عین حال محتمل‌ترین جنبه برای بروز گناه و از این رو پرتأکیدترین بعد برای دوری زنان از فعالیت در مسجد می‌باشد. به عبارت دیگر آن چه از فعالیت فعلی زنان بر می‌آید، زمینه‌ی بالقوه آسیب در حوزه‌هایی است که اسلام دقیقاً به همان دلیل زنان را از رفتن به مسجد یا فعالیت گسترده و طولانی مدت در آن بر حذر داشته است.

اگرچه تاکنون تحقیق خاصی در زمینه‌ی موضوع مورد مطالعه‌ی ما انجام نشده، با این وجود اندک تحقیقات حاکی از یافته‌های هم‌راستا است. در اکثر این تحقیقات (Qaraee, 2013)، مشخص شده که مسجد، مکانی و موابی برای فعالیت‌ها و مشارکت زنان و مردانی بوده است که به آن رفت و آمد می‌کرده‌اند. با این حال در این تحقیقات، آثار ناشی از این فعالیت مشخص نشده است. همچنین آسیب‌پذیری یا مقایسه یافته‌های تحقیقات با تعالیم اسلامی مورد نظر نبوده است. از سوی دیگر این تحقیقات به جنبه‌ی تعاملی بودن و روابط اجتماعی اشاره کرده‌اند؛ به این معنا که مسجد در عین این که مکانی مذهبی است، می‌تواند برای توسعه‌ی روابط اجتماعی میان انسان‌ها کاربرد داشته باشد.

براساس آن چه گفته شد به نظر می‌رسد که یافته‌های این تحقیق می‌تواند با رویکرد کارکردگرایی قابل تبیین و بررسی باشد. به این معنا که زنان مورد مطالعه در این پژوهش برای حضور و مشارکت خود در امور

مساجد کارکردهایی که قائل می‌باشند که آن‌ها را مثبت تلقی می‌کنند و از این رو، فعالیت‌های خود را نه تنها مخالف یا مغایر با تعالیم اسلامی نمی‌بینند، بلکه آن‌ها را موافق با اصول و آموزه‌های اولیه و بدیهی دین اسلام می‌شمارند و به همین دلیل هم مشارکت خود در مساجد را همراه با ثواب اخروی تلقی می‌کنند. در حالی که از کارکردهای منفی یا پنهان حضور خود در مساجد تقریباً غافل می‌باشند.

آن‌ها نمی‌دانند که رفت و آمدشان به مسجد ممکن است با خطراتی همراه باشد؛ به ویژه در شهری مانند پاکدشت که در ساعاتی از شب می‌تواند با ریسک تردد قرین باشد. گفتگوی چند زن در همین تحقیق نشان داده که آن‌ها در مواردی مورد سوء نیت دیگران قرار گرفته‌اند و همین مسأله ممکن است علاوه بر خود آن‌ها، سلامت خانواده‌ی ایشان را نیز به خطر اندازد. همچنین مشکلات دیگری از قبیل شکل‌گیری هیأت‌های مذهبی کوچک در درون منازل یا توسعه‌ی صندوق‌های خانگی (قرعه کشی) و ... که گاهی با مشکلاتی از قبیل نارضایتی دیگران، عدم مشارکت همگانی در پرداخت هزینه‌های قبلی و ... از مواردی بوده است که براساس گفته‌ی زنان ممکن است در مجموع بدبینی نسبت به زنان مسجدی را در بر داشته باشد.

آن چه در نهایت از گفته‌های زنان بر می‌آید آن است که حضور و فعالیت ایشان در مساجد شهر پاکدشت اگرچه در مواردی نکات مثبتی از قبیل شناسایی مستضعفان، کمک به همسایگان بی‌بضاعت، و ... را به همراه داشته اما گاهی پیامدهای منفی نیز در پی داشته که می‌تواند مشارکت اجتماعی زنان را منفی جلوه دهد. بنابراین به نظر می‌رسد که حضور زنان در مساجد با پیامدهای مثبت و منفی همراه بوده است. از این رو می‌توان با تقویت جنبه‌های مثبت و حذف یا کاهش جنبه‌های منفی، نقش مؤثری را در این زمینه برداشت.

References

- Ahmad, Human. (1996). public and social participation in rural INDONESIA: A Multi- Theoretical Approach. Kansas State University. Manhatan Kansas.
- Alavitabar, A (2001) Investigating the Pattern of Citizen Participation in the Administration of City Affairs (World and Iranian Trade), Tehran: Shahr-dari organizationon. (Persian)
- Brown, B. & Clark, T (2006). Social capital and factors effecting civic engagement as reported by leaders of voluntary associations. The social science Journal, Vol.39, No.1.
- Ghaderzad, O & YousefWand, H. (2011) Assessing sociological factors affecting women's civil participation, , journal of Woman in development and politics, Vol.10 , No.4. (Persian)
- HashemianFar, S & etc. (2015) Investigating the participation of youth in mosques with an emphasis on family, Shiite journal, Vol.13, No.5. (Persian)

- Jahanbakhsh, S. (2015) The role of the mosque in the cultural and social development of Tehran, M.S Thesiss, published. Islamic Azad University, Tehran-north Branch. (Persian)
- Mohamadi, H. (2015) The role of macro policies in the planning of the mosque, M.S Thesiss, published. Islamic Azad University, Tehran-South Branch. (Persian)
- Noori, H. (2015) The role and functions of the mosque in today's society compared to previous practices; the study of religious change, M.S Thesiss, published. Faculty of Social Sciences, University of Tehran. (Persian)
- Noruzoi, F (2009) Social participation and social factors affecting it, Strategy journal, Vol.18, No.53. (Persian)
- Pantom, R. (2001) Democracy and civil traditions, Mohammad Taghi Dolphorus, Tehran: Salalm publication. (Persian)
- Pantom, R. (2004) Enjoyable society, social capital, public life, Afshin Khavbas & Hassan Pooyan, Tehran: Shirazeh publication. (Persian)
- Sadaqi, M (2007) Thinking about religious structures and their place in health psychology, journal of Islamic studies and psychology, Vol.1 , No.1. (Persian)
- Saroukhani, B. (1991) Encyclopedia of Social Sciences, Tehran: Keyhan publication. (Persian)

